

IN MEMORIAM

DOKTOR ROBERT SAWA

(8 II 1966 - 24 II 2018)

TLUMACZ PISM WCZESNOCHRZEŚCIJAŃSKICH

Pod koniec lutego 2018 r., niespodziewanie i przedwcześnie odszedł od nas do Pana dr Robert Sawa, wieloletni pracownik Redakcji Encyklopedii Katolickiej KUL i znany tłumacz pism starożytnej literatury grecko-rzymskiej. Urodzony 8 lutego 1966 r, w Lublinie z rodziców Stanisława i Alicji z domu Kieliszek w rodzinie inteligenckiej, po ukończeniu lokalnej szkoły podstawowej (Nr 20) i III Liceum Ogólnokształcącego im. Unii Lubelskiej, rozpoczął studia z filologii klasycznej na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL, podczas których (1984-1990) dwukrotnie był prezesem Studenckiego Koła Klasyków, a także w 1988 r. brał udział w przygotowaniu publikowanego przez Redakcję Wydawnictw KUL tłumaczenia platońskiego dialogu *Kratylos* (wydanego w roku 1990), opracowując indeks analizowanych w nim terminów. W tym też czasie w roku akademickim 1988/1989 jako wyróżniający się student skierowany został przez Sekcję Filologii Klasycznej KUL na stypendium naukowe w Katolickim Uniwersytecie Eichstätt, gdzie miał możliwość nie tylko pogłębić swą znajomość języka niemieckiego, ale przede wszystkim zapoznać się ze studiami latynistycznymi w zachodniemieckim systemie kształcenia. Studia uniwersyteckie ukoronował pracą magisterską pt. *Przekład imiesłowów w Wulgacie na przykładzie Listu św. Pawła do Rzymian*, napisaną pod kierunkiem ks. doc. dra hab. Remigiusza Popowskiego, obronioną 18 września 1990 r. z wynikiem bardzo dobrym, uzyskując tytuł magistra filologii klasycznej ze specjalizacją nauczycielską i dyplomem ukończenia studiów z wyróżnieniem oraz nagrodę im. prof. dr Janiny Niemirskiej-Pliszczyńskiej za najlepszą pracę magisterską. Tuż przedtem (5 VI 1990) obok niezłej znajomości języka angielskiego i francuskiego, zdał egzamin z języka niemieckiego z wynikiem bardzo dobrym przed Państwową Komisją Egzaminacyjną, powołaną przez Kuratora Oświaty i Wychowania w Lublinie, uzyskując specjalne potwierdzające to świadectwo.

Po ukończeniu studiów uniwersyteckich, został zatrudniony 1 listopada 1990 r. w Międzywydziałowym Zakładzie Leksykograficznym (= Redakcji Encyklopedii Katolickiej) KUL w pełnym wymiarze czasu na stanowisku młodszego dokumentalisty. W następnym roku po tym zatrudnieniu, po wzięciu bezpłatnego urlopu i znalezieniu odpowiedniego, zastępczego pracownika, wziął udział w pięciomiesięcznym (15 IV - 30 IX 1991) intensywnym kursie języka nowogreckiego (wykorzystując przyznane stypendium naukowe) na Uniwersytecie w Salonikach, organizowanym w ramach europejskiego programu „Tempus”, mającego na celu nie tylko promowanie języka i kultury greckiej, ale i rozwijanie współpracy między uniwersytetami. Niewiele później, w latach akademickich 1991/1992 i 1992/1993, obok pracy w Zakładzie, prowadził dodatkowo zleczone zajęcia dydaktyczne na sekcji Filologii Klasycznej KUL (2 godz. tygodniowo wykładu i 2 godz. tygodniowo ćwiczeń z gramatyki opisowej języka greckiego = 4 godz. tygodniowo), a kilka lat później dwukrotnie (1998/1999 i 2007/2008) uczył w zastępstwie języka łacińskiego w VI Liceum Ogólnokształcącym im. Hugona Kołłątaja w Lublinie, uzyskując przy tym awans na stanowisko nauczyciela kontraktowego.

W Zakładzie, najpierw jako młodszy dokumentalista, pracował w dziale bibliografii, weryfikując bibliografię przedmiotową w przygotowywanych hasłach, publikowanych w *Encyklopedii Katolickiej*; był w tym bardzo sumienny, dokładny i odpowiedzialny. Nadzorujący go wówczas jeden z kierowników Zakładu, opiniując jego pracę pisał: „Wykonuje pracę trudną i żmudną. Dzięki swojej obowiązkowości, punktualności i odpowiedzialnemu działaniu bardzo szybko się zaaklimatyzował w Redakcji Encyklopedii Katolickiej, a jego postawa jest często wzorem i mobilizuje nawet starszych pracowników” (28 IV 1991). Nic dziwnego, że takie sprawowanie spowodowało, iż 30 września 1994 r. awansowano go już na stanowisko asystenta naukowego w Zakładzie, powierzając mu nowe obowiązki w pracy: literatura klasyczna, historia starożytna, religie Grecji i Rzymu oraz częściowo literatura patrystyczna – to działy, w których stał się odpowiedzialny za opracowywanie leksykograficzne haseł, wstępne przygotowywanie materiałów do składu komputerowego, weryfikację zapisów obcojęzycznych w *Encyklopedii*, nadzór ogólny nad funkcjonowaniem systemów i sprzętu komputerowego na terenie Zakładu, a także częściowe prowadzenie korespondencji z autorami haseł. Wtedy też sam zaczął pisać hasła do *Encyklopedii*, których w czasie swego zatrudnienia napisał w sumie 287. Tego rodzaju pracę ułatwiała mu dobra znajomość języków starożytnych – greki i łaciny oraz nowożytnych – niemieckiego i angielskiego (na poziomie zaawansowanym zarówno w mowie jak i piśmie), rosyjskiego, nowogreckiego, francuskiego, włoskiego i hiszpańskiego (rozumienie i przekład tekstu pisanego), co mu również pozwalało na podejmowanie pozazakładowych tłumaczeń różnych źródłowych tekstów starożytnych, średniowiecznych i nowożytnych oraz przysparzały sławy dobrego i solidnego tłumacza. Wkrótce przyswoił sobie również język i formuły nauk pomocniczych ko-

ścielnej i świeckiej historii, znajomość różnych duktów i krojów pisma (średniowiecznej kursywy kancelaryjnej i humanistycznej, pism kancelaryjnych XVI-XIX w., szwabachy łacińskich i niemieckich druków z XVI-XIX w. oraz różnych abrewiatur i ligatur), odczytywanie i tłumaczenie rękopisów i dokumentów od średniowiecza do XIX w., w tym królewskich (nadania, przywileje) i kościelnych (bulle papieskie, motu proprio, listy apostolskie lub pasterskie, akta wizytacji diecezjalnych i zakonnych). W pracy zakładowej zaś pogłębił w międzyczasie swą znajomość obsługi komputerów, a także programów do edycji tekstów, baz danych (MAK) i programów graficznych.

W tym też czasie pomyślał o dalszej swojej specjalizacji filologicznej, podejmując pracę nad doktoratem. W czerwcu 1994 r. poprosił o czteromiesięczny urlop naukowy (1 V - 31 VIII 1995), by w ramach przyznanego stypendium naukowego Tempus Immobility Grant na Katolickim Uniwersytecie Eichstätt posunąć prace nad rozprawą doktorską na temat *Rozwoju ekfrazy jako gatunku literackiego ze szczególnym uwzględnieniem bizantyjskich ekfraz kościoła Hagia Sofia*, pisaną na seminarium doktoranckim przy Katedrze Języka i Literatury Greckiej KUL pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Remigiusza Popowskiego.

Zdobyte w Zakładzie merytoryczne doświadczenie i kwalifikacje, w tym solidna znajomość języków klasycznych, spowodowały, że w 1996 r. zaproponowano mu współpracę w Komisji Episkopatu ds. Nowego Tłumaczenia Dokumentów Soboru Watykańskiego II, zlecając mu przekład *Dekretu o środkach masowego przekazu „Inter mirifica”*, z czego się wywiązał do lutego 1997 r. Rok później (1 III 1998) ówczesny sekretarz naukowy (E. Gilewicz) Redakcji Encyklopedii Katolickiej powierzył mu funkcję nadzorowania w Międzywydziałowym Zakładzie (= Instytucie) Leksykograficznym prac związanych z przygotowaniem do składu tekstu *Encyklopedii Katolickiej* w programie Word Perfect. Dwa lata później (1 III 2000) został mianowany zastępcą sekretarza naukowego Międzyzakładowego Zakładu Leksykograficznego i całkowicie odpowiedzialnym za obsługę w nim całej wewnętrznej zakładowej sieci komputerowej. Po 9 latach pracy na tym odpowiedzialnym stanowisku poprosił (5 XII 2009) kierownika Zakładu i Rektora KUL o zwolnienie go z funkcji zastępcy dyrektora Instytutu Leksykograficznego z dniem 1 stycznia 2010 r., na co uzyskał obopólną zgodę.

Mając teraz, po tym zwolnieniu, mniej obowiązków w pracy zakładowej, postanowił sfinalizować swą pracę doktorską, zmieniając jednak jej temat oraz promotora i seminarium doktoranckie. Po wakacjach 2010 r. poprosił o trzymiesięczny (1 X -31 XII) urlop w celu ukończenia pracy doktorskiej pt. *De generibus dicendi Jakuba Górskiego. Zarys monograficzny – edycja krytyczna i przekład polski*, pisanej tym razem pod kierunkiem p. dra hab. Romana Mazurkiewicza, profesora Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, którą ostatecznie obronił 17 III 2011 r., a Rada Wydziału Filologicznego tego Uniwersytetu nadała mu stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa (literatura neołacińska). Nie-

długo potem (1 X 2011) awansowano go i zatrudniono na stanowisku adiunkta naukowego w Zakładzie. Zmiana tematu rozprawy doktorskiej i promotora wiązała się z podjętą wcześniej współpracą z grantem PBZ-MNiSW-03/II/2007: *Humanizm polski. Idee, nurty i paradygmaty humanistyczne w kulturze polskiej* (kierownik A. Nowicka-Jeżowa, UW); temat: *De generibus dicendi Jakuba Górskiego. Opracowanie edycji łacińskiej, przekład i komentarz*.

Biegła znajomość języków klasycznych, zwłaszcza łaciny, utrwaliła mu opinię dobrego i solidnego tłumacza oraz zachęcała do zapraszania go do udziału również w innych grantach, m.in. w grantcie nr 11H 11 0248 80: *Kazania w kulturze polskiej. Edycja kolekcji tematycznych. Przekład wybranych kazań średniowiecznych, renesansowych i barokowych: Mateusz z Krakowa, Mikołaj z Błonia, Abraham Bzowski* (kierownik K. Panuś, Uniwersytet Papieński Jana Pawła II w Krakowie), czy w grantcie nr 11H 12 0114 81: *Biblioteka Pisarzy Staropolskich i Polskiego Oświecenia* (kierownik R. Mazurkiewicz, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie), konsultując łacińską edycję *Ogródu Panieńskiego* Wespazjana Kochowskiego, lub w grantcie nr 1aH 15 0401 83: *Rozszerzona kontynuacja serii wydawniczej „Staropolski dramat religijny”: Staropolski dramat i dialog religijny* (kierownik J. Dąbkowska-Kujko), czy też uczestnicząc w niektórych redakcjach technicznych kulowskich publikacji (np. *Leksykografia chrześcijańska na progu trzeciego tysiąclecia*, Lublin 2003; *Księga Jubileuszowa z okazji 90-lecia Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL*, red. A. Dębiński, Lublin 2008; *Zbiór prawa Mojżeszowego i rzymskiego*, Lublin 2011; *Bellum Romanum. Sakralność wojny i prawa rzymskiego*, Lublin 2011). W roku 2011 podczas Lubelskiego Festiwalu Nauki (17-23 IX) brał udział w przygotowaniu kulowskiego projektu: *Wikipedia to nie wszystko, czyli rzecz o encyklopedii* (kierownik dr M. Krupa).

Przez kilkanaście lat p. Robert Sawa był również swego rodzaju zakładowym tłumaczem Międzywydziałowego Zakładu (Instytutu) Badań nad Antykiem Chrześcijańskim, przekładając na zlecenie odpłatnie (z przyznawanych mu przez KBN funduszków na Badania Własne lub Statutowe) różne okolicznościowe (m.in. Listy Apostolskie) lub źródłowe teksty dla Redakcji „Vox Patrum” i dla wydawanej przez Zakład patrystycznej serii tłumaczeniowej „Starożytne Teksty Chrześcijańskie”, zwłaszcza przygotowywanych wówczas tomów: *Antologia wczesnochrześcijańskich wypowiedzi o kapłaństwie* oraz *Antologia wczesnochrześcijańskich wypowiedzi o małżeństwie, rodzinie i wychowaniu*, które czekają na uzupełnienie, dopracowanie i publikację, co jednak zostało wstrzymane wskutek likwidacji Zakładu.

Dla uzupełnienia charakterystyki tej wielorakiej działalności i zainteresowań p. dra R. Sawy, trzeba jeszcze dodać, że w roku akademickim 2013/2014 prowadził w zastępstwie zleczone zajęcia dydaktyczne z polonistyki na Wydziale Humanistycznym UMCS – konwersatorium z historii literatury polskiej: *Antyk w literaturze polskiej*, oraz wykład fakultatywny: *Edytorstwo literatury*

dawnej, a w latach 2014-2016 w ramach zajęć zleconych przeprowadzał jeszcze digitalizację katalogu kartkowego dla Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie.

Mimo tak wielostronnej, solidnej, odpowiedzialnej i wieloletniej działalności, w połowie 2014 r. p. dr Robert Sawa znalazł się również na liście osób zwalnianych z pracy z dniem 30 września 2014 r. w Zakładzie Leksykograficznym Encyklopedii Katolickiej KUL „z przyczyn ekonomicznych leżących po stronie pracodawcy”. Po zwolnieniu z pracy utrzymywał siebie i swoją 4-osobową rodzinę głównie z różnego rodzaju tłumaczeń i okolicznościowej współpracy z grantami. Na próżno szukał odpowiedniego dla siebie zatrudnienia w różnych instytucjach, w tym także na swojej macierzystej uczelni m.in. najpierw w Oddziale Zbiorów Specjalnych, a potem Sekcji Książki Polskiej w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL z poparciem jej władz, a także w Redakcji „Vox Patrum”, gdzie byłby wymarzonym i doświadczonym pracownikiem w miejsce odchodzącego i obejmującego urząd prowincjała w Krakowie ks. Józefa Figla, ale zawsze Rektor KUL „nie wyrażał zgody na jego zatrudnienie”. Trudno było zapewne tak długo bez stałej pracy trwać i ciągle jej szukać. Odszedł nagle i niespodziewanie 24 lutego 2018 r. Dziękujemy Ci, Panie Robertcie, za Twą aktywną i zawsze gotową współpracę z Międzywydziałowym Zakładem Badań nad Antykiem Chrześcijańskim i Redakcją „Vox Patrum”, za Twoje przekłady i przybliżanie kulturze polskiej skarbów wczesnochrześcijańskiego grecko-łacińskiego piśmiennictwa. Będziesz zapewne długo żył we wdzięcznej pamięci polskich badaczy antyku, zwłaszcza chrześcijańskiego, którzy posługiwać się będą Twoimi tłumaczeniami.

DOROBEK PISEMNY

I. Książki

1. *Encyklopedia Katolicka. Wykaz skrótów*, współautorstwo z: J. Warmińskim i E. Gigilewiczem, Lublin 1993.
2. O. Stanisław Papczyński. *Reguła życia zakonnego ułożona dla Zgromadzenia Eremitów Marianów [Norma vitae religiosae Congregationi de BMV Mariae]*, z łac. tłum., Lublin 1996.
3. Proklos, *Elementy teologii [Elementatio theologica]*, tłum. z grec., wstęp i redakcja naukowa M. Dzielska, Warszawa 2002, Wydawnictwo AKME/
4. Jakub Górski, *O rodzajach mowy [De generibus dicendi]*, tłum. z łac., Warszawa 2011, Wydawnictwo Neriton.
5. J.B. Zimorowic, *Jezus, Maria, Józef [Jesus Maria Joseph]*, tłum. z łac. i współpraca redakcyjna, Lublin 2013, Wydawnictwo UMCS.
6. Cassiodorus Senator, *Variae [CPL 896] I-XII*, z łac. tłum. ks. VI-VIII, X-XII, pozostałe – A. Kołtunowska, oprac. M. Ożóg – H. Pietras, ŻMT 79 (= SCL 11), Kraków 2017, Wydawnictwo WAM.

7. *Zuzanna, tragedia z 13. rozdziału Księgi Daniela* [*Susanna, ex Danielis 13. Tragoedia*], wydali i opracowali D. Chemperek – R. Sawa, Lublin 2018, Towarzystwo Naukowe KUL.

II. Artykuły i mniejsze przekłady

1. Ezechiel Tragik, *Wyprowadzenie* [*Exagoge*], z grec. tłum. i wstęp, VoxP 10 (1990) t. 19, 867-884.
2. *Opowieść o budowie wielkiego kościoła Bożego zwanego Kościołem Mądrości Bożej w Konstantynopolu* [*Narratio de structura templi S. Sophiae*], z grec. tłum. oraz wstęp, VoxP 11-12 (1991-1992) t. 20-23, 409-428.
3. Święty Jan Chryzostom, *Przeciw duchownym mieszkającym wspólnie z dziewicami* [CPG 4311: *Contra eos qui subintroducitas habent virgines*], z grec. tłum.; wstęp S. Longosz, VoxP 13-15 (1993-1995), t. 24-29, 421-446.
4. *Dziecko w państwie Platona*, „Animator” 4 (1995) 319-323.
5. Jan Paweł II, *List Apostolski „Operosam diem” z okazji 1600. rocznicy śmierci św. Ambrożego*, z łac. tłum.; oprac. i komentarz S. Longosz, VoxP 16 (1996) t. 30-31, 7-32.
6. Święty Jan Chryzostom, *Bogu poświęcone dziewice nie powinny mieszkać z mężczyznami* [CPG 4312: *Quod regulares feminae viris cohabitare non debeant*], z grec. tłum.; oprac. i wstęp S. Longosz, VoxP 16 (1996) t. 30-31, 435-460.
7. Pius IX, *List Apostolski potwierdzający orzeczenie tożsamości ciała św. Ambrożego oraz męczenników Gerwazego i Protazego*, z łac. tłum.; oprac. S. Longosz, VoxP 18 (1998) t. 34-35, 7-12.
8. Agathangelos, *Historia Armeniae* [CPG 7545] 147-153, z grec. tłum.; wstęp i komentarz S. Longosz, VoxP 21 (2001) t. 40-41, 454-459.
9. *List papieża Jana Pawła II do katolikosy Cylicji Arama I z okazji 1700. rocznicy chrztu Armenii*, z ang. tłum., VoxP 21 (2001) t. 40-41, 31-34.
10. *Najstarszy dokument rękopiśmienny*, w: *Zbiory specjalne Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. M. Trojnacka, Lublin 2004, 20-24.
11. *Pochwały na cześć Pana wraz z cudem, który wydarzył się w kraju Eduów* [CPL 1386: *Laudes Domini cum miraculo quod accidit in Aeduico*], tłum. z łac. oraz wstęp, VoxP 24 (2004) t. 46-47, 623-634.
12. *Dziennik podróży Jana Tarnowskiego do Ziemi Świętej z 1518 roku*, z łac. tłum., oprac. D. Chemperek, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 49 (2005) 183-194.
13. „*Inskrypcja filadelfijska*” starożytnym świadectwem stosunku do życia poczętego, z grec. tłum., wstęp i oprac., VoxP 28 (2008) t. 52/2, 392-396.
14. *Akt erekcyjny prebendy kościoła Matki Bożej Na Piasku w Głogowie Małopolskim*, w: *Matka Boża Głogowska. Dzieje – kult – przesłanie*, Prace Instytutu Leksykografii KUL, Lublin 2011, 64-74.

15. *Stan parafii w Cmolasie według akt wizytacji biskupiej z roku 1676*, z łac. tłum. i oprac., „Rocznik Kolbuszowski” 12 (2012) 259-268.
16. *Akt lokacyjny wsi Sławogóry*, z łac. tłum. i oprac., w: *Madonna z puszczy, sanktuarium Matki Bożej Patronki Leśników*, Prace Instytutu Leksykograficznego KUL, Kolbuszowa 2012, 67-83.
17. *Wendeński epizod krakowskiego humanisty. Andrzej Patrycy Nidecki, biskup Wenden 1585-1587*, z łac. tłum. i oprac., „Miscellanea Historico-Archivistica” 20 (2013) 97-112.
18. *Biskup i jego emisariusze. Korespondencja Marcina Kromera z duchownymi inflanckimi*, w: *Epistolografia w dawnej Polsce*, red. P. Borek, III, Kraków 2013, 152-163.
19. *Stan parafii Kolbuszowa u schyłku XVII wieku w świetle wizytacji biskupiej z roku 1676*, z łac. tłum. i wstęp, „Rocznik Kolbuszowski” 13 (2013) 97-102.
20. *Diecezja wendeńska w świetle korespondencji miejscowego duchowieństwa z biskupem Marcinem Kromerem (1579-1589)*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 21 (2014) 57-62.
21. *Mateusz z Krakowa, Kazanie na Wniebowzięcie Błogosławionej Maryi*, z łac. tłum. i oprac., w: *Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, t. 1: *Kazania maryjne*, oprac. R. Mazurkiewicz – K. Panuś, Kraków 2014, 45-57.
22. *Mikołaj z Błonia, O zwiastowaniu Maryi*, z łac. tłum. i oprac., w: *Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, t. 1: *Kazania maryjne*, oprac. R. Mazurkiewicz – K. Panuś, Kraków 2014, 59-66.
23. *Stanisław Abraham Bzowski, Orędowniczko nasza*, z łac. tłum. i oprac., w: *Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, t. 1: *Kazania maryjne*, oprac. R. Mazurkiewicz – K. Panuś, Kraków 2014, 141-162.
24. *Świątynie parafii Zagłobień w świetle staropolskich akt wizytacyjnych*, „Rocznik Kolbuszowski” 14 (2014) 287-292.
25. *Przywilej lokacyjny wsi Dobrowola koło Raniżowa*, z łac. tłum. i oprac., „Rocznik Kolbuszowski” 15 (2015) 111-116.
26. *Ps-Epiphanius, Homilia in divini Corporis sepulturam* [CPG 3768], z grec. tłum. fragmentami w artykule: S. Longosz, *Dramatyzowane homilie patrystyczne załączkiem dramatu chrześcijańskiego*, *VoxP* 36 (2016) t. 65, 389-431, spec. s. 418-423.
27. *Wizytacja kanoniczna parafii w Kolbuszowej z roku 1694*, z łac. tłum. i oprac., „Rocznik Kolbuszowski” 16 (2016) 363-378.

III. Hasła encyklopedyczne

Jest autorem 287 haseł na temat kultury starożytnej (mitologii, historii, grecko-rzymskiej literatury klasycznej i archeologii, religii, filozofii, wczesnego chrześcijaństwa i bizantynistyki) w dwóch kulowskich encyklopediach:

271 w *Encyklopedii Katolickiej* (t. VI, 1993 – XX, 2014) i 16 w *Powszechnej Encyklopedii Filozofii* (t. VI, 2005 – IX, 2007), w tym tylko w pierwszej (EK) 66 następujących z dziedziny antyku chrześcijańskiego:

1. EK VII: *Indiculus*, k. 117; *Indrakt opat iroszkocki*, k. 139-140; *Inskrypcja starożytności*, k. 268-273; *Jan I papież*, k. 825; *Jan antypapież*, k. 825; *Jan I Paweł – święci męczennicy*, k. 817; *Jand Italos – filozof bizantyjski*, k. 901-903; *Jerzy Synkellos – kronikarz bizantyjski*, k. 1238.
2. EK VIII: *Julian Pomeriusz*, k. 240; *Julian z Halikarnasu – aftartodoketa, monofizyta*, k. 239-240; *Juliusz I papież*, k. 245; *Justynian I Wielki*, k. 278-279; *Kalikszt I papież*, k. 381-382; *Kapadocja*, k. 645-646; *Kalokagatia*, k. 411-412.
3. EK IX: *Klazomenaj – biskupstwo*, k. 90; *Kolofon – biskupstwo*, k. 368-369; *Kolutos – diakon schizmatycki*, k. 408; *Kolutos – prezbiter, męczennik*, k. 408-409; *Kommodian – poeta chrześcijański*, k. 471; *Konancjusz – biskup hiszpański*, k. 527-528; *Kosmas Indikopleustes – nestoriański kronikarz bizantyjski*, k. 930-931.
4. EK X: *Leoncjusz*, k. 793-794; *Longin męczennik*, k. 1357.
5. EK XI: *Marek z Efezu – teolog, pisarz*, k. 1267-1269; *Marrou Henri Iréneé – znawca antyku chrześcijańskiego*, k. 1439-1440.
6. EK XII: *Megalopolis in Poloponeso – biskupstwo*, k. 449; *Michał Glykas – pisarz bizantyjski*, k. 831-832.
7. EK XIII: *Muratori Ludovico*, k. 508-509; *Nauka Addaja*, k. 827-828; *Niobici – diaforyci – odłam monofizytów*, k. 1321; *Noet*, k. 1352.
8. EK XIV: *Numidia – Numidianie*, k. 117-118; *Palladiusz*, k. 1163-1164; *Papieskie Akademie*, k. 1273-1274.
9. EK XV: *Paulin II bp Noli*, k.78; *Paweł bp Nisibis*, k.136; *Paweł Silencjariusz – poeta bizantyjski*, k.138; *Św. Pelagia*, k.237-238; *Św. Placyd*, k. 783-784; *Plagiat*, k. 786-787; *Poganie*, k.976-977.
10. EK XVI: *Pretekstat św.*, k.378; *Prokop św.*, k.462-463; *Prokop z Cezairei Palestyńskiej – historyk bizantyjski*, k.464-465; *Prokop z Gazy – retor i egzegeta, twórca eklog*, k. 465.
11. EK XVII: *Rufina i Sekunda – rzymskie męczennice*, k.567; *Sentencja*, k. 1427.
12. EK XVIII: *Sergiusz I patriarcha*, k. 45; *Sinko Tadeusz*, k. 223-224; *Stobajos – kompilator, twórca eklog*, k. 961-962; *Suda*, k. 1159; *Symmach – tłumacz biblijny*, k. 1312-1313; *Synański Kodeks*, k.1328-1329; *Syneizakty*, k. 1335; *Synezjusz z Cyreny*, k. 1336-1337.
13. EK XIX: *Teodor Prodromos – poeta bizantyjski*, k.626-627; *Tetrarcha*, k. 751; *Typos*, k. 1239.
14. EK XX: *Via Sacra*, k. 66-67; *Wenanty Fortunat*, k. 360-361; *Westalki*, k. 393; *Wiktoria*, k. 582; *Zeus*, k. 1363-1364.

PRZEKŁADY NIEPUBLIKOWANE

I. Całościowe tematycznie

1. Ps-Galenus, *An animal sit, quod in utero est?*, w: *Claudi Galeni Opera*, XIX, ed. C.G. Kühn – H. Wagner, Marburg 1914, 158-181.
2. Ps-Cyprianus, *De laude martyrii* [CPL 58], ed. Hartel, CSEL 3/3, Wien 1871, 26-52.
3. Ps-Augustinus, *De mirabilibus S. Scripturae libri tres*, PL 35, 2149-2200.
4. Cassiodorus, *Institutiones* [CPL 906], liber 2: *Saeculares litterae*, ed. R.A.B. Mayors, Oxford 1937, PL 70, 1149-1220 (+ fragmenty ks. I).
5. Isidorus Hispalensis, *De ecclesiasticis officiis* [CPL 1207], liber 2: *De origine ministrorum*, ed. Lawson, CCL 113, Turnhout, 53-89, PL 83, 737-826.
6. Hippolytus, *Refutatio omnium haeresium* [CPG 1899] VI 1-20 [*Historia Simonis Magi*], PG 16, 3206-3226, ed. Wendland, GCS 26, Leipzig 1916, 134-148.
7. *De vita et gestis S. Phocae martyris*
 - a. Asterius Amasenus, *Homilia IX: In S. Phocam* [CPG 3260, 9], PG 40, 290-314.
 - b. *Vita S. Phocae martyris* [cod. Barberinianus III 37, fol. 33-39], AnBol 19 (1900) 81-118.
 - c. *Vita et gesta magni illustris martyris Christi Phocae* [cod. Meermanus-Westreianus 2, p. 100-106].
 - d. *Pochwała świętego wśród świętych męczennika Fokasa Cudotwórcy autorstwa chartofylaksa Andrzeja* [cod. Monacensis 525 fol. 108-11].
 - e. *Historia życia św. Fokasa Biskupa*, tłum. z łacińskiego przekładu: *La Passion armenienne de S. Phocas*, ed. V. de Vorst, AnBol 30 (1911) 291-295.
8. Adomnanus, *De locis sanctis* [CPL 2332], ed. L. Bieler, CCL 175, Turnhout 1961, 185-234.

II. CDrobne fragmenty – tematyczne

1. Kapłaństwo wczesnochrześcijańskie

Ogólne

- a. Basilius, *In martyrem Mamantem* [CPG 2868] 3-4, PG 31, 589-598.
- b. Gregorius Nyssenus, *In suam ordinationem* [CPG 3179], PG 46, 544-553.
- c. Didymus, *In Zachariam* [CPG 2549] IV 49-59, ed. L. Doutreleau, SCH 85, Paris 1962, 826-833.
- d. Johannes Chrysostomus, *In Joannem* [CPG 4425] hom. 86, 4, PG 59, 471-474.
In epistulam I ad Corinthios [CPG 4428] hom. 3, 2-3, PG 61, 25-26.
In epistulam I ad Corinthios hom. 8, 1, PG 61, 69.

- In epistulam I ad Corinthios* hom.10, 3, PG 61, 85.
In epistulam II ad Corinthios [CPG 4429] hom. 18, 3, PG 61, 526-527.
In epistulam ad Colossenses [CPG 4433] hom. 3, 4-5, PG 62, 323-324.
De Lazaro [CPG 4329] hom. I 1-4, PG 48, 963-965.
- e. Synesius Cyrenensis, *Epistulae* [CPG 5640] 4, 11, 13, 41, 57, 58, 66, 79, 91, 96, 105, PG 66, 1344-1488.
- f. Petronius Bononiensis, *In die ordinationis episcopi* [CPL 211], ed. G. Morin, RevBen 14 (1897) 5-6.
- g. Quodvultdeus, *De eunocho regni caelorum* [CPL 418], ed. J. Leclercq, *Sermones de l'école de S. Augustin*, RevBen 59 (1949) 103-104 (jest to faktycznie *sermo 59 Epiphanii Latini*, CPL 914).
- h. Veranus, *De castitate sacerdotum* [CPL 1022], PL 72, 701-702.
- i. Antiochus Monachus, *Pandecta Scripturae sacrae* [CPG 7843] hom. 123: *De ordinatione clerici*, PG 89, 1817-1819; hom. 124: *Sacerdotes venerationi atque honori habendos*, PG 89, 1819-1824.
- j. Gregorius Nazianzenus, *Carmina de se ipso* [CPG 3036] XII 751-760, PG 37, 1221; XIII 1-17, PG 37, 1227-1228; XXXIV 87-104, PG 37, 1313-1314.
Carmina moralia [CPG 3035] XXXII 15-20, PG 37, 917; XXXIV 227-229, PG 37, 962.
- k. *Didascalia Apostolorum in Syriaco* 3-8 i 11, 16, 22, ed. A. Vööbus, Louvain 1979, CSCO 402 (syr 176)s. 27-92 i CSCO 402 i 408 (Syr 180), s. 119-128, 156-160, 202-203, tłum. z angielskiego.
- l. Cyrillus Aleksandrinus, *In Joannem* [CPG 5208], Proemium, PG 73, 9. *Homiliae paschales* [CPG 5240] XXII, PG 77, 857.
Apologeticus ad Theodosium imperatorem [CPG 5224], PG 76, 457.
Epistula ad episcopos Libyae [CPG 5379] 79, PG 77, 364D - 365C.
- m. Maximus Taurinensis, *Sermones* [CPL 220] XXI 2, ed. Mutzenbecher, CCL 23, Turnholt 1962, 80; XXVI 3-4, CCL 23, 102-103; XXVII 1-2, CCL 23, 105-106; XXVIII 1-2, CCL 23, 108-109; LXXI 1, CCL 23, 297; 88, 6, CCL 23, 362; XCII, 1-2, CCL 23, 386-387; XCIII, 1-2, CCL 23, 374-375.
- n. Gregorius Magnus, *In Hiezechielem* [CPL 1710] I hom. 2, 3, ed. Adriaen, CCL 142, Turnholt 1979, 18-19; 9, 12-13, CCL 142, 129-130; 11, 4-6, CCL 142, 170-172; 11, 16-17, CCL 142, 176; 11, 28-29, CCL 142, 183-184.
Moralia de Job [CPL 1708] XIII 6-7, ed. Adriaen, CCL 143A, Turnholt 1985, 1160-1163; XXIV 54-55, CCL 143A, 1227-1229.
In librum I Regum [CPL 1719] II 37, ed. Verbraken, CCL 144, Turnholt 1963, 142-143.
- o. *Constitutiones Apostolorum* II 1-44, ed. Funk, s. 31-138, ed. Metzger, SCh 320, Paris 1985, 144-284; VII 46, 1-14, ed. Funk, s. 452-454, SCh 336, 108-110; VIII 4-28, 8, ed. Funk, s. 470-530, SCh 336, 140-232.

Celibat kapłański

- a. Origenes, *In epistulam I ad Corinthios. Fragmenta* [CPG 1458] III 34, 123-124, ed. C. Jenkins, *Origen on I Corinthians*, JTS 9 (1909) 501-502.
- b. Tertullianus, *De monogamia* [CPL 28] 11, 1 i 4 oraz 12, 1-3, ed. Dekkers, CCL 2, Turnholt 1954, 1244 lub ed. Mattei, SCh 343, Paris 1988, 178-180 lub 188.
- c. Eusebius Caesariensis, *Demonstratio evangelica* [CPG 3487] I 9, PG 22, 80-81 lub ed. Heikel, GCS 23, Leipzig 1913, 42.
- d. Ps-Basiliius, *In Isaiam* 3, 103, PG 30, 285A.
- e. Gregorius Nyssenus, *De virginitate* [CPG 3165] 3, 1, ed. Aubineau, SCh 119, Paris 1966, 272-274.
- f. Ambrosiaster, *Quaestiones Veteris et Novi Testamenti* [CPL 185] 127, 33-36, ed. Souter, CSEL 50, Leipzig 1908, 414-416.
In epistulam I ad Timotheum [CPL 184] 3, 12-13, ed. Souter, CSEL 81/3, Leipzig 1908, 268-270.
- g. Severianus Gabalensis, *In epistulam I ad Corinthios. Fragmenta* [CPG 4219] 9, 5, ed. K. Staab, *Pauluskommentare aus der griechischen Kirche aus Katenenhandschriften gesammelt*, Münster 1933, 64-65.
- h. Damasus papa, *Decretale ad episcopos Galliae* [CPL 1632] = *Epistula* 10, 2, 5-6, PL 13, 1184-1186.
- i. Innocentius papa, *Epistulae* [CPL 1641] 2, 9, 12; 6, 1, 2-4; 38, PL 20, 475C - 477A, 496B - 498B, 605B-C.
- j. Epiphanius, *Panarion* [CPG 3745] 48, 9, 3-7; 59, 4, 1-7, PG 41, 867-870 lub ed. K. Holl, GCS 31, Leipzig 1922, 231; PG 42, 1021-1024 lub GCS 31, 367-368.
Brevis ac vera expositio fidei catholicae 21, 3-11, ed. K. Holl, GCS 37, Leipzig 1915, 521-522 lub PG 42, 824A - 825A.
- k. Hieronymus, *In epistulam ad Titum* [CPL 591] 1, 8, PL 26, 568-569.
Adversus Jovinianum [CPL 610] 1, 7, PL 23, 220A-B; 1, 20, PL 23, 238; 1, 34, PL 23, 256-258.
Contra Vigilantium [CPL 611] 2, PL 23, 340-341.
Sermo de exodo, in vigilia Paschae, ed. G. D. Morin, CCL 78, Turnholt 1958, 540-541.
- l. Isidorus Pelusiota, *Epistulae* [CPG 5557] III 75, PG 78, 781-784; III 176 PG 78, 865D - 868C.
- m. Leo I papa, *Epistulae* [CPL 1656] 167, 3, PL 54, 1204.
- n. Theodoretus Cyrensis, *In epistulam ad Philippenses* [CPG 6209] 4, 3, PG 82, 585A-B.
In epistulam I ad Corinthios [CPG 6209] 9, 5, PG 82, 293C.
In epistulam I ad Timotheum [CPG 6209] 3, 2, PG 82, 804D - 805D.
- o. Gelasius, *Historia ecclesiastica* [CPG 6034] II 32, 22 - 33, 4, ed. M. Heinemann, GCS 28, Leipzig 1918, 118, 10 - 119, 9.

- p. *Canones Turonicae Ecclesiae* (a. 461) can. 1, ed. G. Munier, CCL 148, Turnholt 1963, 143-144.

2. Wczesnochrześcijańskie małżeństwo, rodzina i wychowanie

Ogólne

- a. Philo Alexandrinus, *De specialibus legibus* III 108-119, Philonis Alexandrini Opera, ed. L. Cohn, vol. 25, Paris 1970, 128-137.
- b. Tertullianus, *De pudicitia* [CPL 30] 16, 16-21, E. Dekkers, CCL 2, Turnholt 1954, 1313-1314.
- c. Novatianus, *De bono pudicitiae* [CPL 69] 4-7, ed. Diercks, CCL 4, Turnholt 1972, 116-117.
- d. Origenes, *In epistulam I ad Corinthios. Fragmenta* [CPG 1458] 7, 1-20, ed. C. Jenkins, *Origen on I Corinthians*, JTS 9 (1908), 500-514 (XXXIII-XXXVII).
- e. Lactantius, *Divinae institutiones* [CPL 85] VI 23, 1 - 24, 1, ed. Brandt, CSEL 19, Wien 1890, 546-571.
- f. Ambrosius, *De paradiso* [CPL 124] 4, 24-25 i 10, 46-48, ed. Schenkl, CSEL 32/1, Wien 1897; 280-282 i 304-305.
- g. *Constitutiones Apostolorum* VII 3, 1-2; 13, 1-3; 15, 1-2, ed. Metzger, SCh 336, Paris 1987, 28-32, 40 i 42.
- h. Clemens Alexandrinus, *Paedagogus* [CPG 1376] I 4, 10, 1-3; III 12, 84, 1-2; III 11, 66, 2-67, 1, ed. O. Stählin, GCS 12, Berlin 1980, 95-96, 282-283 i 273.
- i. Joannes Chrysostomus, *In Genesim* [CPG 4409] hom. 56, 1-4, PG 54, 486-492.
In Joannem [CPG 4425] hom. 61, 3-4, PG 59, 340-342.
In epistulam ad Ephesios [CPG 4431] hom. 21, PG 62, 149-156; hom. 22, PG 62, 155-164.
In epistulam ad Colossenses [CPG 4433] hom. 10, 1-5, PG 62, 365-374; 12, 4-7, PG 62, 385-392.
In epistulam I ad Thessalonicenses [CPG 4434] hom. 5, 2-4, PG 62, 425-427.
Sermones de Anna [CPG 4411] 1, 6, PG 54, 641-643; 2, 1, PG 54, 643-644.
De S. S. Berenice et Prosdoce [CPG 4355] 4, PG 50, 635-636.
- j. Hieronymus, *In epistulam ad Ephesios* [CPL 591] ww. 5, 22-6,9, PL 26, 530-542.
In epistulam ad Titum [CPL 591] ww. 2, 2-10, PL 26, 578-584.
- k. Cassiodorus, *De anima* [CPL 897] 9, ed. Halporn, CCL 96, Turnholt 1973, 551-553.
- l. Maximus Confessor, *Ambigua* [CPG 7705] 42, 19-83, PG 91.
- m. *Contractus nuptialis Alexandrinus* [BGU 1050].
- n. *Libellum repudii Alexandrinum* [BGU 1103].

Zwłaszcza A b o r c j a – niechrześcijańskie

- a. Ulpianus, *Digesta* 40.7.3,16, ed. F. Wieacker, *Textstufen klassischer Juristen*, Göttingen 1960, 318, lub: E. Nardi, *Procurato aborto nel mondo greco-romano*, Milano 1971, 344; *Digesta* 5, 4, 3, Nardi, s. 358; *Digesta* XXIV 25, 4, 1, Nardi, s. 445-446; *Digesta* 37, 9, 1, Nardi, s. 447-448; *Digesta* 38, 8, 18, Nardi, s. 449; *Digesta* 50, 16, 21, Nardi, s. 450; *Digesta* 44, 2, 7, Nardi, s. 451.
- b. *Oracula Sibyllina* II 281-290, ed. J. Geffcken, GCS 8, Leipzig 1902, 42.
- c. Soranos, *Ginaecologia* I 59-65, ed. V. Rose, Lipsiae 1882, Nardi, s. 332-343; II 47 i 57, Nardi, s. 586-587.
- d. *Maximi et Ammonis carminum de actionum auspiciis (Peri katarchon) reliquiae* vv. 145-275, ed. A. Ludowich, Leipzig 1877, 15-23 i 79-89, Nardi, s. 320-325.
- e. A. Gellius, *Noctes Atticae* XII 1, 8-9, ed. C. Hosius, Stuttgart 1959, Nardi, s. 349-350.
- f. Oribasius, *Liber curationum V 4* (menstrua procuranda), Nardi, s. 507-508.
- g. Theodorus Priscianus, *Euporiston-Gynaecia* III 6, 23-27 (*de aborsu*), Nardi, s. 538-544.
- h. Aristaenetus, *Epistulae I 19*, Nardi, s. 563-565.
- i. Ps- Hippocrates Polybos, *De natura pueri* 13, Nardi, s. 68 i 565.
- j. Ps- Theodorus Priscianus, *Additamenta* 25, Nardi, s. 570-575.
- k. Aetius Amidenus, *Tetrabiblos contractae ex veteribus medicinae* IV 4, 19, Nardi, s. 590-591; IV 16 i IV 18, Nardi, s. 592 i 593-598.
- l. Justinianus, *Constitutiones* 7, 4, 14, 1; 6, 29, 3; Nardi, s. 606 i 607-608; 5, 7, 11, Nardi, s. 613-614.
Institutiones 4, 3, 13, Nardi, s. 608-609.
Novellae 5, 17, 11, 2, Nardi, s. 615-618; 31, 16, 1, Nardi, s. 650-652.
- m. *Normae poenales Joannis Kobidae*. *Digesta* 49, 38, Nardi, s. 624-625.

A b o r c j a – chrześcijańskie

- a. Clemens Alexandrinus, *Paedagogus* [CPG 1376] II 10, 96, 1, ed. O. Stählin, GCS 12, Berlin 1980, 215; Nardi, s. 399, ed. C. Mondésert, SCh 108, Paris 1965, 184.
Eclogae propheticae [CPG 1378] 41, 2; 48, 1; 50, 1, 2-3, ed. O. Stählin – U. Treu, GCS 17, Berlin 1970, 149, 150 i 150-151; Nardi, s. 401-402 i 449.
- b. Tertullianus, *De anima* [CPL 17] 25, 4-6, ed. J.H. Waszink, CCL 2, Turnholt 1954, 820; Nardi, s. 330-331.
- c. Hippolytus, *Refutatio omnium haeresium* [CPG 1899] IX 12, 24-25, ed. P. Wendland, GCS 26, Leipzig 1916, 250 lub PG 16, 3386C - 3389B lub Nardi, s. 459-460.

- d. Lactantius, *Divinae Institutiones* [CPL 85] VI 6, 20, 17-26; V 9, 15, ed. Brandt, CSEL 19, Wien 1890, 558-560 i 426-427; Nardi, s. 492-494 i 495.
- e. Epiphanius, *Panarion* XXVI 5, 1-6, PG 41, 340A-C, Nardi, s. 524-525, tłum. M. Gilski, Kraków 2015, 261.
- f. *Constitutiones Apostolorum VII* 3, 2, ed. M. Metzger, SCh 336, Paris 1987, 30; ŻMT 42, 177.
- g. *Concilium Lerinense* (a. 546) can. 2, Nardi, s. 619-620.
- h. *Poenitentiarium Columbani* 6, Nardi, s. 627.

ks. Stanisław Longosz – Lublin